

գրագետ անձեր, նոյն իսկ Հոգեւոր եւ Գեորգազն Ժորձեւերն որոշուած անձեր, որոնց նպատակն ոչ այլ ինչ է, բայց Հայեւրոն մէջ ծառայել ուսումն եւ կրթութիւն:

Աւելորդ է ըսել, թէ Հակոբակ այսչափ ջերմ հարաւոր պաշտպանութիւններու, Ռուսիներէն Ռուսիներէն եւ Յարեցոյցէ, հազիւ փորձարկել համակրողներ մը միայն ունեցան եւ ծնունցին մեծ հակառակութիւններ իրեն դէմ, իրեն՝ որ այնպէս կը համարձակէր (եղով) լեզուի եւ սովորի խնդիր մը յարուցանել, անոնց դատաւոր օրէնքներն եւ աւանդութիւններն ըստ քմաց խախտելով եւ փոփոխելով Ռուսիներէն գործերն՝ այո՛, մեկդի նետուեցան իրրեւ գայթակղական եւ հակակրօնական հրատարակութիւններ, բայց ժամանակ անցնելով, յարգուիլ սկսան, եւ հետզհետէ յառաջ բերին աշխարհաբարեաներու այն մեծ հրոսակը, որ արդէն Կ.Պոլսոյ Հայ մամուլին տէրն եղած էր, եւ որուն գլխավոր ուսմանը այն եւ գործակիւնն ալ սարկիներ վերջը՝ եղաւ մեծանունն եւ բազմախոստան Հ. Արսէն Ա. Աւստինսն՝ (այժմ վիեննայի Միսիթարեանց Միաբանութեան ԱբբաՏայր Արքեպիսկոպոսը), իւր քննական քերականութիւնն որդի ուղեգրութեւն լեզուի անուն հակայ եւ հոյակապ գործով:

Եւ այսպէս Ռուսիներն, մեր արդի աշխարհաբար լեզուին զարգացմանը սատարող կարգապետներէն մին եղաւ, թէեւ՝ ըստ իս, լաւ կ'ընէր՝ որ ելլել փոխակի նոր լեզու մը շինելու, ջանք ընէր աշխարհաբարը բողոքովին ձուլել գրաբարի վրայ, որուն խիստ քաջամուտ էր, եւ առ այս՝ նախպէս ուսումնասիրէր մեր գաւառաբարբառները, ինչպէս իրմէ առաջ 1852ին սկսած էր ընել Կովկասցի անուանի Հայ բժիշկ մը, Յարութիւն Հախվերտեանց իւր յիշատակաց արժանի Սոյեմ-Կուլչոյով,¹ Կովկասեան գաւառաբարբառի այն հիմնալի ուսումնասիրութիւններու մայր պիտի ըլլար տակաւ եթէ անգութ մահը վրայ չհասնէր 1861 Նոյեմբեր 17ին:²

(Ըարանախօսք) Թ. Տ. Վ.

¹ «Պրոսակ Հայոց Աշխարհի», 1863 էջ 86 եւ «Սոյեմ-Կուլչոյով» լուս գրատ աշխատասիրութիւնով Գեորգոյ Հախվերտեան: Մոսկովա, ի տպարանի Ալտրիփոյ Գրատի, 1852:

² «Պրոսակ Հայոց Աշխարհի», Բ. Տարի, թիւ Ժա, Նոյեմբեր 1861, էջ 885:

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՄՐՐՈՑԸ ՄԱՀՆԱԿՆ ԿՆՔՈՒԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՂՎ. ՎԵՐԷՈՑՈՅԻՑ ԶԵՒԻՆՍՈՒՆ ՈՒ ԵՐԻՅՈՒՆՈՅԻՑ ԸՅՈՒՆԵՐՏԻ

ԵՒ
ՈՒՐԱՅԻՆ ԹՐԿՄԱՆՔԻ Ե. ԳՐՈՒՆ
(Ըարանախօսք եւ վերջ):

7. Կորինս եպիսկոպոս, «աշակերտ երանելոյն Մաշթոցի» (Ղըք. Փրպ. Դր. Ա. գլ. Ժ, 38—39). Թէպէտ ինքը միւս աշակերտ սակիցներուն մէջ «կրտսերագոյն» (Վոր. 8) էր, սակայն այսու ամենայնիւ Վրաց եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր Ս. Մահակ կաթողիկոսէն, «եւ իմ անարժանիս՝ եղեալ ի կարգ եպիսկոպոսութեան վիճակ.» (Անդ. 26): Երբ Ղեւսնիք եւ Կորինս լսեցին թէ՛ Յովսէփ եւ Եղեանի Կ.Պոլիս գնացեր են, իրենք ալ «յիւրեանց կամաց ելին առ նոսա ի Բիւզանդիոն... որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոսն Բիւզանդացոց» (Մով. Նոր. Կ. 544—45): Գրած է՝ «Պատմութիւն վարդապետ եւ մահաւան առն երանելոյն սրբոյն Մեսրոպոյ Արքեպիսկոպոսի» (Վենետիկ 1894), ըստ հրամանի Յովսէփ կաթողիկոսին եւ քաջալեր յորդորմամբ իւր ընկերակցաց. եկեալ հասանէր առ իս հրաման առ միոյ պատուականի՝ Յովսէփ կոչեցելոյ, աշակերտն առն այնորիկ (Մեսրոպոյ). եւ ընդ նմին այլոց եւս քաջալերութիւն աշակերտակցաց մերոյն վարդապետութեան» (Վոր. 8): Ղազար Փարպեցի (Դր. Ա. գլ. Ժ, 38, ԺԷ, 114) երկու տեղ կը յիշէ այս գրուածը: — Հաս հաւանտուն ինքն է թարգմանած յունարէն լեզուէ թէ Ալաթմանցեղոսն եւ թէ Փաւստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց գիրքը, մեծ նմանութիւն ոճոյ գանուելով այս կրկին թարգմանութեանց եւ իւր յօրինած մատենական մէջ:

8. Մովսէս եպիսկոպոս Վրաց աշխարհի. Կորինս կը գրէ՝ թէ «յես ժամանակի ինչ ընդ մէջ անցելոյ, հոգի մտի արկանէր սիրելին Քրիստոսի (Մեսրոպոյ Արքեպիսկոպոսի) եւ վասն բարբարոսական կողմանն (Վրաստանի), եւ առնոր կարգեալ նշանագիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեանէն: Գրէր կարգէր եւ օրինաց յարգարէր. եւ առնոր ընդ իւր զամեն լաւագոյնս յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ գնայր իջանել ի կողմանս Վրաց, եւ երթեալ յարթիման լինէր... եպիսկոպոսն աշխարհին՝ Մովսէս, (Անդ. 25) Նոյն-

պէս կ'աւանդէ մեզ Մովսէս Խորենացի՝ գրելով. «Մեսրոպայ երթեալ յաշխարհն Վրաց, առնէ եւ նոցա նշանագիրս, սուեցեցելով ի վերուստ շնորհասն, ... ձեռնտու լինելով ... եւ եպիսկոպոսին Մովսէսի» (Անդ. գլ. ծգ., 522):

9. Մուշեղ եպիսկոպոս, որ եւ Մուշէ: Երբոր Մեսրոպայ Արշակունց աշխարհին մտաբողջանալ գաւառը քարոզելու գնաց, «ձեռնտու եւս եղեալ նմա սրբամատոյց վարդապետութեանն ի բաղասական կողմանս սրբոյ եպիսկոպոսին՝ որում Մուշեղ կոչէին» (Կոր. 31): Նշոյալէս կը գրէ Մեսրոպայ Տամար Մով. Խորենացին. «Հաւատարով զվարդապետութիւն կողմանցն այնոցիկ՝ եպիսկոպոսի, որում Մուշէն կոչէին» (Անդ. գլ. 4, 543): — Աշտիշատու 449ի ժողովոյն ներկայ գտնուող եպիսկոպոսաց ցանկին մէջ՝ երրորդն է «Տէր Մուշէ Արծրունեաց եպիսկոպոս», ըստ Ղըբ. Փարպեցւոյ (Կր. Բ. գլ. իգ, 138), իսկ ըստ Եղիշէի՝ «Մուշէ եպիսկոպոս Արծրունեաց» (Յեղ. Բ., 49) նրկոտասաներորդը: Վարդանանց պատերազմէն ետքն՝ երբ Արորմիզդ պարսիկ Մարդպանն Հայաստան եկաւ, սիրով եւ խաղաղութեամբ վարուելու սկսաւ մեր աշխարհին քրիստոնէից հետ. ուստի իր մտքը կանչեց նաեւ «ի տանէն Արծրունեաց վարդապետն երեց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց» (Եղշ. Յեղ. Ե, 244), իրմէն տեղն ի տեղը հաջողելու իմանալու համար իրաց ստոյգ վիճակը: Պարսկաստան աքսորը գնացող եպիսկոպոսաց մէջ՝ Ղազար Փարպեցին կը զնէ նաեւ. «Ղուրան երէցն իշխանին Արծրունեաց Ներշապհայ՝ գտէր Մուշէ» (Անդ. Կր. Բ. գլ. իբ, 248):

10. Սամուէլ եպիսկոպոս, «այր սուրբ եւ բարեպաշտած՝ եպիսկոպոս կացեալ տանն այրունականի» (Կոր. 26): Մեսրոպայ վարդապետ երբ քարոզելու ելաւ Վրաց աշխարհին ժողովուրդներուն, «առաւելապէս պայծառացուցեալ ծաղիկեցուցանէր զվարդապետութիւնն ... եւ յանձն արարեալ զնստ սրբոյ եպիսկոպոսին Սամուէլի, այնմ՝ զոր ի վերջ նշանակեցաք, ինքն գառնայր ի կողմանս Հայոց Մեծոց» (Անդ. 32):

11. Տէր Խորենացի եպիսկոպոս. «Տէր՝ ի խորձնոց» (Ղըբ. Փարպեցի. Կր. Ա. գլ. Ժ, 46), ինքն եւս Ս. Սահակ կաթողիկոսէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, ինչպէս կը գրէ Կորին. «առնոյր հաւանութիւն երանելին Մաշլոց, որպէս զի Տէր եպիսկոպոսն ի կայե-

նականն՝, եւ նա ի սփիւռ հեթանոսաց զբանս կենաց սերմանիցեն» (Անդ. 24): Երբոր Մեսրոպայ Վրաց աշխարհն երթալով՝ անոնց համար ալ նշանագիրներ ստեղծեց, իսկոյն իւր քով ժողոված տալքներն երկու դասի բաժնելով՝ իւրաքանչիւրին վրայ իր աշակերտներէն մէկմէկ վերակացու գրաւ. ընտարով մանկունս, եւ յերկուս բաժանեալ դասս, եւ վարդապետս թողու նոցա յաշակերտաց իւրոց զՏէր Խորենացի եւ զՄուշէ Տարունցի (Մով. Խոր. գլ. ծգ., 522). Հետեւաբար ինքն ալ Մեսրոպայ աշակերտներէն մին էր: Բայց շատ ցաւելով կը յաւելունք՝ թէ մերոնք «զՏրեշտականանս այրն Տէր՝ ոտն անհանգիստ հայրանեց Վախճանեցուցին, որք եւ այժմ իսկ զեռ եւս անյազութեամբ քննող ընդ մեռելոյն կագին» (Ղըբ. Փրպ. Թուղթ առ Վահ. Մամիկ. 685—86):

12. Աղան արծրունի, բեռի Վահանայ Մամիկոնեաց. անկիպ եղաւ «որ զատոյցն զիս՝ կ'ըսէ Ղազար Փարպեցի՝ պարեգտութիւ ի ծառայութենէ աշխարհիս» (Թուղթ առ Վահ. Մամիկ. 644). Նոյն ազգային պատմիչն մեր՝ էր «սնեալ եւ ուսեալ առ սոս առաքելակրօն երանելոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հոյակապ եւ յականուոր սոճմէն Արծրունեաց» (Կր. Ա. գլ. Ե, 16—17). Եւ իրմէն ուսած էր սուրբ հաւատքը՝ տղայութեան ժամանակ, «սուրբ եւ ստոյգ հաւատ, զոր ուսեալ ի տղայութեանն յերանելոյ Աղանայ, կեամ՝ նովմի ի նմին անփոփոխութեամբ, մինչեւ ի վախճան կենցաղոյն իմոյ» (Թուղթ առ Վահ. Մամիկ. էջ 687): — Արտաշատու 449ի ազգային ժողովոյն ներկայ կը գտնուէին ոչ միայն եպիսկոպոսներ, հապա նաեւ «պատուական երիցունք եւ աւագ վանականք բազումք, հանդերձ սքանչելի եւ հրեշտակարտ սերարմն Աղանաւ, որ էր յազգէն Արծրունեաց» (Կր. Բ. գլ. իգ, 139):

13. Արման, աշակերտ Մաշլոց վարդապետի (Ղըբ. Փրպ. Կր. Բ. գլ. ԼԵ, 229), եւ ընկեր Յովհաննու՝ որուն հետ ի միասին Բիւզանդիոն զրկուեցաւ Ս. Սահակէն եւ Մեսրոպէն, սակայն իրենք «յուլաբար ուղևորեալ, եւ ծուլաբար զեգրերտալք պատաղեցան ի կեսարիս» (Մով. Խոր. Անդ. 4, 545):

14. Գիւտ կամ Գիւտ. երբոր Մեսրոպայ Գողթան գաւառը գնաց աւետարանը քարոզելու նոյն տեղուան ժողովուրդոց, «կարգէր յամե-

1 Մեծ Հայոց մէջ՝ Սաւորգաց և որ կողման գետին վրայ Բերդ մը կար կայէն ըստած. թուի թէ սայն բերդին անունէն: շրջակայքն իսկ կ'անուանուէին կայեանակար:

նայն գիւղը գաւառին՝ դասս սրբոց վանականաց. որում եւ հասեալ ժամանեալ Հայրաբարուն Գոսայ, որդւոյ Շաբաթայ առն քրիստոսասիրի, բազում սպասաւորութիւն իբրև հասասարի որդւոյ վարպտակտին տանէր» (Կոր. 24): Նոյն-պէս կը պատմէ Մովսէս Խորենացին թէ Մաշ-տոց լեւոյժ որ տակաւին նոյն գաւառին մէջ կայ «Մնացեալ արմատ դառնութեան հետմանսական աղանդոյն... բնաբարձ արարեալ երանելոյն (Մեսրոպայ), հանգերձօզնականութեամբ հորաբարոյն Գոսայ, որդւոյ Շաբիթայ՝ իշխանի գաւառին» (Անդ. 4, 542):

15. Իսնան, աշակերտ Մեսրոպայ եւ անոր ձեռքը Աղուանից երկրին քրիստոսեանց վրայ վերակացու գրուած. «առ որս թողեալ վերակացուս հաստացելոցն՝ զերկուս ոմանս իւրոց աշակերտացն. որ... երկրորդին Գնանս (անուն էր), յայր կրօնաւոր եւ յառաջագէմ յաւետարանական սպասաւորութեանն» (Կոր. 30): Իսկ Մովսէս Խորենացի կը գրէ թէ՛ Մեսրոպայ «թողեալ վերակացուս իւրոց աշակերտելոցն... յեկեղեցիք՝ զԴանան» (Անդ. 4, 542): Բարձր Հայոց մէջ:

16. Ճնուոյ, նոյնպէս աշակերտ Մեսրոպայ վարպտակտի: — Երբոր Մաշտոց Աղուանից աշխարհը գնաց, եւ հոն «ըստ վերնապարգեւ կորովի սովորութեան իւրում» (Կոր. 29) աղուաններէն լեզուս նշանագիրներն ստեղծեց, անկից մեկնած պահուս «թողեալ վերակացուս հաստացելոցն՝ զերկուս ոմանս իւրոց աշակերտացն. որ առաջոյն Էմովք անուն էր... այր կրօնաւոր եւ յառաջագէմ յաւետարանական սպասաւորութեանն» (Անդ. 30): յետոյ ինքն ուրիշ շատ մը աշակերտներով կ'երթար կը հասնէր վաղորդապետ քաղաքը՝ Ս. Սահակայ քովը: Մովսէս Խորենացի կը պատմէ թէ՛ Մեսրոպայ իր աշակերտներէն վերակացու դրած էր «Գեմովք ի Սպեր» (Անդ. 4, 542) բարձր Հայք նահանգին մէջ:

17. Երեմիա երէց, որ Ս. Սահակայ սարկաւագապետն՝ այսինքն աւագ սարկաւագն էր. ինքը ծննդեամբ՝ քնիկ վաղաքապատցի էր, «երանելի երէցն Երեմիա ի Նոր Քաղաքէ» (ՂԵՐ. Փրկ. Գր. Բ. գլ. 1, 186), եւ Սահակ կաթողիկոսին ձեռնասուն ստուածաւոր պաշտօնեանց դասուն գլուխն էր. «որոյ գլխաւորին Երեմիա անուն ծնանալէր, այր աւագը՝ Ս. Սահակայաւուն» (Կոր. 42): «այր սուրբ եւ երկիւղած յԱստուծոյ» (Նոյն Տամ. անդ): Երբ մեր անմահանուն Հայրապետը Բագրեւանդ գաւառին

Բլրոցայ գիւղին մէջ իւր սուրբ հոգին առ Աստուած աւանդեց, «զպատուական մարմին նորա բարձեալ սարկաւագապտի նորին Երեմիայի՝ հանգերձ աշակերտակցոք եւ տիկնան Մամիկաննից, նորին նուաւ, որում անուն էր Դսարիկ, կին վարպտայ սարաւորատի, տարեալ հանգեցին իւրեանց գիւղն յԱշտիշատ, որ է ի գաւառին Յարօն» (Մով. Խոր. Անդ. 4, 567—68): Նոյնպէս կը կարգանք Կորեան թէ ընդարձակ եւ թէ համառօտ Պատմութեան մէջ. «բարձեալ զուրբն (Սահակ) սաղմոսիք եւ որ Տնութեամբ եւ հոգեւոր բարբառով, յետ սակաւ ինչ աւուրց ընդ տիւ եւ ընդ գիշեր ի Յարօն հասուցանէին մինչ ի բուն իսկ գիւղն յԱշտիշատ: Եւ անդ ի մարտիրոսական խորանին յարկեղ սրբոցն, հանգերձ ամենայն անուշահոտ ինկօք եղեալ եւ ինքեալ քրիստոսական կնքով՝ եւ զօրինաւոր յիշատակն ի վերայ կատարայ, այնուհետեւ իւրաքանչիւրն գտունային» (Անդ. 42): «բարձեալ զմարմին երանելոյն բազում ամբոխիւ, եպիսկոպոսօք եւ քահանայիք, սարկաւագօք եւ զարօք» (Նոյն Տամ. անդ):

18. Թաղիկ, որ եւ Թողիկ (Կոր. Տամ. 46): Ինչն եւս Ս. Մեսրոպայ գլխաւոր աշակերտներէն մին եղած է. «անուանք գլխաւորաց աշակերտացն՝ են այս... երկրորդին Թաղիկ. այր զգաստ՝ զգուշագոյն հրամանաց վարպտակտութեանն» (Կոր. 44): Մեսրոպայ մահահանունն եւ Օշականի մէջ թաղուելէն երեք տարի ետքը, «զնորին աշակերտ Թաղիկ անուն՝ զայր զգաստ եւ բարեպաշտուն, հանգերձ եղբարբք երանութեանն հասելոց՝ սպասաւոր սրբոցն (ուղղելի՛ սրբոյն, ինչպէս ունի Կորիւն համառօտ անդ՝ սպասաւոր Նորին) ի փառս Աստուծոյ կարգէին» (Անդ. 46): — Սոյն անունը՝ Մովսէս Խորենացի Թաթիկ՝ կը գրէ, որ ուղիղ չերեւիք՝ Թաղեոսի նուազականն ըլլալով. «ի հանգիստ զնա (զվարպտակտ Մաշտոց) փոխեցին վահան եւ Թաթիկ նորին արբանեակք» (Անդ. գլ. 4, 570):

19. Թոսրով Թարգմանիչ, որ եւ Նոստրովիկ Թարգման: — Պարսկաստանի Նոր Ջուղա քաղաքին մէջ գտնուած Հայերէն ձեռագիր մը՝ հետեւեալ խորագիրն ունի. «Խոսրովայ Թարգմանիչ՝ Պատմութիւն Սրբոյն Սահակայ»: Թե-

1 Ղազար Փարպեցի (Գր. Բ. գլ. Էր. 139 եւ Էր. 292) եւ Եղիշէ (ՅԵՂ. Բ. 49 եւ Ը, 341) կը մինչ «Թաթիկ եպիսկոպոս Բաւեթոյ», — «Յեր Թաթիկ Բաւեթայ եպիսկոպոս»: Արտօրոտանի մէջ մարտիրոսուած է: — Սոսրով սպացոյց մը անկից վերջիւեալ Թաղիկ այս Թաթիկին հետ նոյնանունը:

պէտ Սոսիերը Հայկականը Հաւաքածոյն Բ. Հատորին մէջ կայ «Գառմուձիւն վան Սրբոյն Սահակայ Հայրապետին եւ Մերսովպայ Վարդապետին» (Չեքեթի 1853) վերնագրով գրուածք մը անանուն մասնագրի, սակայն լեզուն յայտնապէս մասնացոյց կ'ընէ մեզի՝ թէ մեր ոսկեղնիկ դարուներ չէ. այն գրքոյին կը յարջորեն նոյն Հատորին մէջ «Տեսիլ Ս. Սահակայ», եւ «Կանոնք Ս. Սահակայ» արդ' մեծարգոյ Հ. Յովսէփ Վ. Գաթրճեան կը գրէ թէ՛ յիշեալ կանոնք Ջ. դարուն առաջին սասնամեակներուն մէջ սուտ անուան մը տակ կարկատուած են, Սրբոյն Սահակայ մահուընէն 100 տարի ետքը (Սրբ. Գատարագամատոյցը Հայոց, յէջա 141, 231 ծան. 38, 323 եւ 733): Հատ հաւանորեն խորով թարգմանչին յորինածն ու գրածք՝ պիտի ըլլայ Ս. Սահակայ ընդարձակ Պատմութիւնն, որ ձեռքերնիս հասած չէ, եւ վերջիշեալ գրքոյին մէջ միայն կը յիշուի սա՛ խօսքերով. «առաւել քան զոյն զոր գրեալ է ի կատարեալ պատմութեանն» (Անդ. 37): — Իսկ Ղազար Թարգմեցի այսպէս կը գրէ թարգմանչին վրայ. «անարատ եւ յամենեցոյց յարգելի յոյն՝ տէր Խորոսովիկ, չեւ եւս հաստեալ ի սահմանս մեր, մինչդեռ գայր ի ձանապարհի եւ լուան, որպէս ի թշնամոյ ընդգէ՛մ զինեցան, ասելով. ահա, ո՞ր գայ միւս թարգմանն: Եւ որ Տնեյնի ի հեռաստանէ լուսալ զգոնչին մահաձայն աղեղանին՝ աղօթեաց առ բարերեան, եւ վաղժալակ ընկալաւ զերնդորն (Տոգին սոս Աստուած անանդլու անշուշտ): որում եւ տնեյնի նշխարացն այլք՝ եւ ոչ մէք՝ արժանի եղին ընդունակութեան» (Թուղթ առ Վահ. Մամիկ. էջ 686): Յիշեալ վկայութեան վրայ սա՛ խորհրդածութիւնը կ'ընէ Մեծարգոյ Հ. Յովսէփս Ս. Տաղատ. «կարծենք թէ Թարգմեցոյ խօսքն առեալ կրնանք ընդունել որ խորովիկ էր արդեամբք «թարգման» եղած իւր օւսման պարագած միջոցին յօտարութեան, ուստի իւր թարգմանութեամբք արդէն ծանօթ անձնաւորութիւն էր, երբ դեռ չէր գործած վերջին անգամ ի Տայրեանի, ուր շեմանեց հասնել: Դժբախտաբար խորովպայ գրութիւնքն ալ անյայտ են ... առաջին Հայ. եցուածքով իսկ կը տեսնուի որ շատ ինդրական են (իրեն ընծայուած) այս չորս գրութիւնք ալ» (Մասնագրական մանր ուսումնասիրութիւնք, էջք 50—51. Վրեան 1895):

20. Դեւոնդ երէց, որ եւ Դեւոնդէսու կամ Դեւոնդէս (Վոր. 27, 33), էր «ի վսանս.

գայ՝ ի գեղէն Իջուանից» (եղշ. Յեղ. ը. 341—42): Ինքն էր «այր հաւատարիմ եւ ճշմարտագաղտում» (Վոր. 27), եւ միանգամայն մին «ի պատուական երիցանց» (Ղգք. Փրպ. Գր. Բ. գլ. իգ, 139), «այրն Աստուծոյ» (Անդ. խր, 251, խդ, 262. իզ, 285), «երանելի այրն Աստուծոյ» (Անդ. ծգ, 334. ծե, 341), «սուրբ այրն Աստուծոյ» (Անդ. խդ, 267. ծգ, 335 եւ 337. ծե, 343, 350 եւ 353): Եղիշէ եւս կ'անուանէ զանիկայ «երանելի երէց» եւ «սուրբ երէց» (Յեղ. Ե, 198, 213): Մերոպ վարդապետին գլխաւոր աշակերտաց մին էր. եւ երբ Մաշթոց իւր բազմաթիւ աշակերտներուն ելաւ Մեղիտինէ գնաց՝ նոյն քաղքին Ակակիտո եպիսկոպոսին յանձնելով զանոնք, «գլխաւոր աշակերտացն՝ թողոյր զայն, որում Ղեւոնդէսուն կոչէին» (Վոր. 27. — Մով. Խոր. ծե, 533). որ եւ յետոյ Կորեան հետ ի միասին Բիւզանդիոն գնաց (Վոր. 33): Արտաշատու 449ին գումարանք ժողովոյն մէջ բաց ի եպիսկոպոսներէ՛ կային նաեւ «ի պատուական երիցանց՝ Սուրբն Ղեւոնդ» եւ այլք (Ղգք. Փրպ. Գր. Բ. գլ. իգ, 139), Ինքն իւր հինգ ընկերակիցներով՝ վարկանաց պատրաստէն ետքը մարտիրոսեցաւ յամի 454, Գարսկաստանի Ապար աշխարհին Նիւշապուհ քաղքին մօտերը. «ի մեծ անապատին յԱպար աշխարհի ի սահմանս Նիւշապուհ քաղաքի» (եղշ. Յեղ. ը, 348). «մերձ ի գեօղն մոգուց՝ որ անուանեալ կոչի Բեւան» (Ղգք. Փրպ. Գր. Բ. ծե, 343—44), ուր յետ գառն չարչարանքեր կրելու, «հասնին զգլուխ Սրբոյն սուսբաւ» (Անդ. 342). իւր կատարմանն ետքն՝ «ահա յանկարծակիի նմանութիւն լուսաւոր արծուոյ սլացեալ հասանէր յերկնից, եւ ինեալ նստէր ի վերայ մարմնոյ սրբոյ ասն Աստուծոյ Ղեւոնդին» (Անդ. 350):

21. Մուշէ Տարօնեցի, «ի նահանգէ Տարօնոյ» (Վոր. 24). Ինքը Ս. Մերսովպայ աշակերտ եւ օգնական եղած է. «հանգերձ այլովք եւս օգնականօքն. որոց... երկրորդին Մուշէ անուն... որ էր սուրբ եւ զուարթագոյն» (Անդ. նոյնը կը կրկնէ Ղազար Թարգմեցի գրելով թէ՛ Սուրբն Սահակ իբր օգնական առուած էր Մերսովպայ «արս բարեբաւնս եւ մտացիս ի քահալ նայիցն Հայոց... եւ չորրորդին (անուն էր) Մուշէ ի Տարօնոյ (Գր. Ա. գլ. Ժ, 46): — Երբ Մերսովպ վրաց աշխարհէն երթալով՝ անոնց համար ալ նշանագրերն ստեղծեց, իր քովը ժողմած տղաքներն երկու դասի բաժնեց եւ ամէն մէկուն վրայ իւր աշակերտներէն վար-

դպպետ կարգեց «զՏԵ Խորձենացի եւ զՄուշե տարձեցի» (Մով. Խոր. Անդ. ծգ, 522):

22. Յովնան, որ եւ Յոնան. Մեսրոպայ աշակերտաց մէջ՝ էր «գլխաւոր, վերակացու, սեղապահ... որոց... երկրորդն այլ աշակերտ Յովնան անուն. այր իսկ ստեր, վարձարպետասեր եւ ճշմարտապառուս» (Կոր. 46): Գեւորդ երէցէն ու Կորինէն ետքն՝ ինքն ալ Արձանի Հետ ելաւ Բիւզանդիոն գնաց, «որոս կանխաբոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ» (Մով. Խոր. կ, 544—45). Ուր շատ մեծ պատիւ եւ ընդունելութիւն ըջաւ անոնց Պոսոյ շայրպետն, «որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մարտիրոսնոս եպիսկոպոսն Բիւզանդացոց» (Անդ. 545): — Մեսրոպ վարդապետին մահունէն յետոյ՝ ինքը շատ մը շարժարարներ կրեց Պարսկաստանի Տիգրան քաղաքին մէջ, եւ Խոստովանողն անունն իսկ ժառանգեց. «բազում եւ ազգիագգի փորձութեանց եւ կապանաւոր վշտաց, մեծամարտիկ երկրպատական բռնութեանն ի Տիգրան քաղաքի, վասն Քրիստոսի յղծութեամբ տարեալ Համբրեցաց. վասն որոյ զխոստովանողական անուն ժառանգեաց» (Կոր. 46—47): Համառօտ Կորեան մէջ՝ կը կոչուի ինքն «այր ճշմարտասեր եւ ողջասոհ» (46 ի ստորեւ): Եւ որովհետեւ Յովսէփ կաթուղիկոսին պէս՝ ինքն եւս գլխաւոր ու վերակացու գրուած էր, երբ Պարսից աշխարհէն ազատեցաւ՝ իսկոյն «ի նոյն վերակացութիւնն դառնայր յերկիրն Հայոց» (Կոր. 47):

23. Յովնան Եկեղեցացի, «Եկեղեցաց գաւառէն» (Կոր. 19). — «Յովնան Եկեղեցային» (Մով. Խոր. ծգ, 520): Ինքն ալ աշակերտ էր Ս. Մեսրոպայ, որուն Հետ ի միասին Սամսատ քաղաքն երթալով, Հոն յետ գիւտի Հայերէն նշանագրաց՝ իսկոյն «ի թարգմանութիւն դառնային Հանդերձ արամբք երկուք, աշակերտքն իւրովք. որոյ առաջնոյն Յովնան անուն կոչէին... եղեալ սկիզբն նախ յԱռակացն Սողոմոնի... եթէ՛ «չանաշէլ զիմաստութիւն եւ զերատ, իմանալ զբանս Հանձարոյ» (Կոր. 19): Ղազար Փարպեցի կ'աւանդէ թէ՛ Սուրբն Սահակ այնչալ օգնականներ տուած էր Մաշեց Վարդապետին «արս բանիրուս եւ մտացիս ի քահանայիցն Հայոց... որում առաջնոյն անուն էր Յոնան ի գաւառէն Եկեղեցաց» (Կոր. Ա. գլ. ժ, 46):

24. Յովնամիան քահանայ, աշակերտ Մեսրոպ վարդապետի՝ որ զանկէպ Աղուանից երկրին ժողովորոց վրայ վերակացու դրած էր.

«զմանս յւերոց աշակերտացն (Մեսրոպ) վերակացուս իւրեանց կացոցանէր, Հանդերձ արամբքահանայիս արքունական դրանն, որում անունն Յովնամիան կոչէին, որոյ բազում յօժարութիւն ի վարդապետութենէն էր գտեալ» (Կոր. 31): Նոյնպէս կը գրէ Մովսէս Խորենացի՝ թէ Մաշեց «վերակացու թողեալ զաշակերտ իւր զՅովնամիան, միանգամայն եւ քահանայ կացուցեալ գրանն արքունի, ինքն դառնայ ի Հայոս» (Անդ. ծգ, 523) Ս. Սահակայ քովը:

25. Յովսէփ Պարնայացի, «ի Պաղանական տանէն» (Կոր. 19), աշակերտ Ս. Մեսրոպայ: — Երբ Մաշեց Սամսատ քաղաքին մէջ Հայերէն նշանագիրներն ստեղծեց, «իսկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսանելով յԱռակաց, բովանդակ զբանս եւ երկու՝ յայտնիս (Հին կտակարանին զըրեթին) եւ զնոր կտակս յերուլ ի Հայ բան, նա եւ աշակերտք նորս Յոնան եկեղեցային եւ Յովսէփ պարնացի» (Խորեն. ծգ, 520). Նոյնպէս կ'աւանդէ Կորին՝ թէ «ի թարգմանութիւն դառնային Հանդերձ արամբք երկուք, աշակերտքն իւրովք... երկրորդին Յովսէփ անունն ի Պաղանական տանէն» (Կոր. 19): Ինքն Եկեղայ Հետ մէկտեղ Եղեսիս խաւրուցեալ, Հոն գտնուած ասորերէն լեզուաւ Հին Հարց մատեններն Հայերէն թարգմանելով՝ Հայաստան բերելու Համար, «Իւրպ ինէր եղբարս երկուս յաշակերտացն» յուղարկել ի կողմանս Ատորոց ի քաղաքն Եղեսիացոց, զՅովսէփ, զոր ի վերոյն յիշեցաք... զի յասորական բարբառոյն՝ զնոցին Հարցն սրբոց զաւանդութիւնս, Հայերէն գրեալս դարձուցանն» (Անդ. 32—33): Երբոր իրեն յանձնուած գրական աշխատութիւնն աւարտեց Եղեսիայի մէջ, ճամբայ ելաւ անկէ Եկեղայ Հետ ի միասին եւ Կ.Պոլսն Հասաւ առանց Տրամանի Սահակայ եւ Մեսրոպայ. «ընկալեալ զՏրապուրական թուղթս սուտակասպասաց ոմնաց, իւր թէ պատարասին մեծն Սահակ եւ Մեսրոպ զայլոց առաքել ի Բիւզանդիոն. վասն որոյ առանց Տրամանի վարձարպետացն իւրեանց՝ նոյն ընդ նոյն չուեալ գնացին ի Բիւզանդիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց» (Խորեն. կ. 544): Սահակ կաթուղիկոս շատ մը օգնականներ տուած էր Մես-

1 Կիրեղ Երուսաղէմացի «Առն Սուրբ Գրոց», ճառին մէջ՝ կը գրէ. «ընթեանիկիս գրեանն զերկու գիրս Հոն կտակարանաց, որ յեկեղեցիականս եւ յերկուց թարգմանացն թարգմանեալ են, (Կոր. 25). կ. 68. Վիեննա 1832): Իսկ թէ որքն են այն 22 գրքերը. ֆոտ. ֆը Համբէ նոյն Ս. Հայոց յիշեալ մատենին մէջ (էջ 70)»

րոպայ, "արս բաներունս եւ մտացիս ի քահանայիցն Հայոց... երկրորդին (անուն էր) Յովսէփ ի Պաղանական տանէն" (ՂԵՐ. Փրպ. Դր. Ա. ԳԼ. Ժ, 46):

26. Տիրայր, որ Մեսրոպայ աշակերտ եւ իւր օգնականներէն առաջինն էր. "որոց առաջնուն Տիրայր անուն ի խորձենական գաւառէն... որ էր սուրբ եւ զուարթագոյն" (ՎՅԲ. 24); Ուրիշ տեղեկութիւն մը չունինք այս անձին վրայ: — Մեծարգոյ Չ. Գ. Ա. Զ. Իւր "Հայկական Տին Դպրութեան պատմութեան" մէջ այս Տիրայրը նոյն կը համարէ Տէր Խորձենացոյն Տէս, զոր կը յիշեն Մովսէս Խորձենացի եւ Ղալաբ Փարպեցի. բայց մենք սոյն վերջինը վերը գրած ենք արդէն Եպիսկոպոսաց շարքին մէջ. եւ ըստ Կորեան՝ յայտնի կ'երեւի (ԱՆԴ) թէ երկու տարբեր անձնք են:

Նմանակոյ այս ցուցակէն դիտմամբ դուրս կը թողուք Ստնկիստո Տարօնեցին (Հայկ. Հին Դպր. պատմ. էջ 294), որովհետեւ իւր անունս յիշատակը չկայ մեր վերն յիշած Տին պատմագրաց եւ ո՛չ միոյն մէջ:

27. Վահան Ամատունի, որ զինուորական կարգէ էր եւ Ս. Մեսրոպայ աշակերտ իսկ. "անուանք գլխաւոր աշակերտացի տղո՞վելոցն" են այս... ի զինուորական կողմանն, առաջնունն Վահան անուն յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց... այր պատուական երկիւղած հրամանակատար վարդապետական հրամանաց" (ՎՅԲ. 44—45): Իսկ նոյն Կորեան համառօտ պատմութեան մէջ կը կոչուի, "ասուածասէր եւ երկիւղած Աստուծոյ... քրիստոսասէր... եւ բարեացապարտ" (ԱՆԴ. 45, 46, 47): Ս. Մեսրոպ երբ Վաղարշապատու մէջ հոգին առ Աստուած աւանդեց, "առեալ Վահանայ... կազմութեամբ վախճանելոյ, հանդերձ աշխարհական ամբողիւ, ... կանթեղօք վառելովք եւ ջահիք բորբոքելովք եւ ամենայն լուսաճաճանք գնդիւն յօշականն ելանէին, եւ անդ ի մարտիրոսարանն մատուցեալ, զօրինաւոր յիշատակն կատարեալ... դառնային: Իսկ յետ երից ամաց անցելոց, յաջողեցան Վահանայ Ամատունոյ, քրիստոսասէր փութով խորան քանդելի կանգնել, տաշածոյ վիմօք քանդակելով, եւ ի ներքսագոյն խորանին զըրրոյն հանգիստն յօրինեալ, որոյ սպասս վայելուչս գունագոյնս պայծառատեսիլս ողկումք եւ արածթովք եւ ակամբք պատուակնօք" ... պատրաստեց: (ԱՆԴ. 45—46) Մովսէս Խորձենացի կ'անուանէ զինքը "բան Վահան ամա-

տունի, զի էր զօրաւոր հաւատովք եւ ճիտութեամբ մարմնաւորաւ. (ԱՆԴ. կէ, 570), Ղալաբ Փարպեցի կը գրէ նաեւ թէ "առեալ իշխանին Ամատունեաց Վահանայ զմարմին առաքինւոյն (Մաշթոցի)" տարա յիւր ի գեօղն, որ անուանեալ կոչի Օշական, (Դր. Ա. ԳԼ. ԺԹ, 117): Իսկ "Պատմութիւն վասն Սրբոյն Վահանայ" մատենական անանուն գրիչը կը պատմէ թէ "յորով հակառակութիւն լինէր վասն երանելւոյն (Մեսրոպայ), զի իւրաքանչիւր ոք յիւրն յօտարէր ընկալութեան հանգուցանել զսրբանեալ մարմին նորա. եւ զայրացեալ լինէր տերն Օշականու մեծ իշխանն Աղայր Վահան, եւ մեծաւ հանգիսեւ տարեալ հանգուցանէր զնա ի յասացեալ գիւղն Օշական, (Սով. հայկ. Բ, էջք 36—37): Եղիշէ յիշատակելով առանձինն յականէ յանուանէ "Անուանք նախարարանն, որք կամք յօտարութեամբ վասն սիրոյն բրիտոսի ետուն զանձինս ի կապանս աքըռնի, այն 35 աւագ եւ կրտսերագոյն նախարարաց թուոյն մէջ կը դնէ նաեւ " յազգէն Ամատունեաց Վահան, (ԱՆԴ. Յեղ. Ը, 369): Նոյնպէս Ղալաբ Փարպեցի յիշելով Արասաշատու 449ին գուճարեալ տղոյնց մէջ ներկայ եղողները, կը գրէ՝ "որ ի նախարարացն էին տղոյվելաք, ... տերն Ամատունեաց Վահան, (Դր. Բ. ԳԼ. իգ, 139—140): Հայք Վարդանանց պատերազմին ժամանակ՝ "պատրաստեալ ճանապարհին Յունեաց կազմէին զինաման տանն Ամատունեաց Վահան, որպէս զայր մտացի եւ խորհրդական" (ԱՆԴ. յգ, 205), ուրիշ երկու նախարարաց Տէս ի միասին Ս. Պոլիս թեմայու. ասոնք գնացին "սոյնդիման եղին թագաւորին թեոզոսի. որոյ լուեալ զպատճառ նոցա երթիցն, սիրով լսէր ի նոցանէ. եւ յանձն առնելու օգնել նոցա զնդիւ. եւ մինչդեռ պատրաստէր գիրս խոստանն, հասանք վախճան սրբոյն (Թեոզոսի) վճարել ի կենցաղոյս" (ԱՆԴ. խա, 242) յամի 450: Նոյնը կը կրկնէ Եղիշէ. "մինչ դեռ երանելին Թեոզոս հարցանէր զամենայն սինկղիտոսն, եւ հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղութեամբ, եւ հոգ տանէր մեծաւ յօտարութեամբ, ... ի նմին ժամանակի անդէն վաղվազակի հասանէր վախճան կատարածի կենաց նորա, եւ կարիչար խափան լինէր գործոյն օգնականութեան" (ԱՆԴ. Յեղ. Գ. 133—134): Վերջապէս ուրիշ 30 նախարարաց Տէս՝ իկն ալ Պարսկաստան արտուեցաւ. "ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան ... զսոսա երեսուն եւ մի այր ի նախարարացն Հայոց, հրաման սայր թագաւորն Յազկերտ

խիստ կապանք պահել անդէն ի Ղրկանի, (ՂԵՐ. Փրպցի. Դր. Բ. գլ. Խէ, 286—287):

28. Հմայեակ Մամիկոնեան, Թոռն Ս. Սահակայ եւ որդի Համազասպայ՝ տեառն Մամիկոնեից. իր մեծ եղբայրն էր Վարդան Մամիկոնեան: Ղազար Փարպեցի կ'անուանէ զինքը «սուրբ սեպուհն» (Դր. Բ. գլ. 17, 205) եւ «երանելի սեպուհն» (Անդ. Խա, 245): Ինքն ալ նախորդին պէս՝ զինուորական կարգէ էր եւ միանգամայն աշակերտ Մեսրոպայ. «անուանք զինուոր աշակերտացն ժողովելոցն՝ են այս ... ի զինուորական կողմանն... անունն երկորդդին Հմայեակ ի Մամիկոնեան տոհմէ, այր պատուական երկիւղած հրամանակատար վարդապետական հրամանաց» (Վր. 44—45). Թէպէտ համառօտ Կորիւնն յետեւեառաւորութեամբ այսպէս կը գրէ, «իսկ ի զինուորային առաջնունն Հմայեակ ի Մամիկոնեան տոհմէն, եւ երկորդդին Վահան՝ յազգէն Ամատունեաց» (Անդ. ի ստորեւ): Ո՛չ միայն Վահանայ Ամատունեոյ հետ Յունաց Թեղոտ Բ. կայսեր քովն առաքուեցաւ (ՂԵՐ. Փրպ. Անդ. 205—206), հապա նաեւ յառաջագոյն նոյն մեծ իշխանին հետ ի միասին Ս. Մեսրոպայ մահուան ու փառաւոր յուզարկաւորութեանն իսկ ներկայ գտնուեցաւ (Վր. 45): — Սահակ կաթողիկոս «Թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արեւմտից, եւ առ նմա զԹողունս իւր զՀմայեակ եւ զՀամազասպեան զեղբարսն վարդանայ սարսառելատի»: (Մով. Խոր. ծը, 538): Խաղաքաց երկրին Տայոց Չորագաւառին Ուրջհազ գիւղին մտնորը, «զկատարելութեան պսակն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակի փափաքանօք եւ բազում ցանկութեամբ ինդրէր, ժամանել զկնի սուրբ եղբօրն իւրը (Վարդանայ), եւ վաղվաղակի լսելն լինէր, զն հայեցեալ Աստուծոյ ի փափաք առնն՝ կատարէր զՏայոցածանն, եւ պսակէր զսուրբն» (ՂԵՐ. Փրպ. Դր. Բ. գլ. Խա, 243): Իսկ Լեղիէ կը յաւելու թէ Պարսից վրայ Հայոց ըրած «յայնչափ յանպուզն յարձակմանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանինայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ»: (Անդ. Յեղ. Ե, 239):

ՅՈՒՎ. Վ. ՄՈՍԸՍՆԱՆ
Ուսուցիչ նա. լեզուի:

Կ Բ Ա Կ Ա Ն Ժ Ա Մ Ա Ն Յ

ԿԵՂԵՍԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մտախիլապատ ուղղի մը մէջ մարմնաւորուած գաղափարներ, անյոտակ ձեւերով, անորոշ գոյներով, յախուռն առատութեամբ մը՝ որ յոգնութիւն կը յայտնէ եւ ծանրութիւն կու տայ, ահաւասիկ Ռուբէն Զարգարեանի մտային ծննդաբերութեան եղանակը: Բաւական ճիգ պէտք է արտադրելու, եւ ոչ նուազ բարի կամք՝ հասկնելալու համար վերջալոյսի մը նկարագրութիւնը, «երկնքին ինքնամիտման (?) պահուն» — Խնդիրդիդի ուշադրութիւննից — երբ խաւարին ձեռքերը (պերճ սասցուածք) հազարու մէկ տեղիէ կ'երկնային ամառուան հով վերջալոյսի մէջ յուշաբար սանդղագործելու (?) ժամօք լայն (!) բիւրազան Նքերուդեւերու եւ երկերային քմահաճոյքներու փոփոխական ծաղկներն:

Հակադասք, այնպէս չէ: Ասիներն թէ՛ երկնքին վրայ կը նկարուին եղբր փոփոխական ծաղկներն, վերջալոյսին մէջ:

Ամենն այսչափ չէ: Ծաղկները գոյներ ունին եղբր, ժամօք լայն բիւրազան նրբերանգներն: Աթմու նկարութեան մեծ յալժանակներէն մէկը եղաւ օրւան լոյսին տարբաղագրութիւնը եւ զանգամն երանգներուն հաւատարմութեամբ պատկերացումը, այն լոյսին զոր կը տեսնենք «վառած», առեւը, վասն զի տեսութեան գործողութիւնը «ժամօք լոյսով ըմբռնելը անկարելի է: Իսկ զայն նկարելը, ժամօք լոյսի գոյն տալը, մեր սովորական խելապատակներուն անմատչելի յղացում մին է»:

Այսու հանդերձ՝ այնքան մեծ է մեր յոյսը «գաւառային» ին վրայ, որ մարդ կոյր ըլլալու է շտեմնելու համար անոր «մարած լոյսը, ոչ միայն «պողկեան» ին վրայ, այլ նաեւ երօրպական «ապագայ»... նկարչութեան դրութիւններուն վրայ:

— Եւ քանի ժամը կը թանձրանար, այնքան օրորելը կ'այլափոխուէր:

Մտնէ մէջ օրորելը...! Ճիշտ պատկերը Զարգարեանի մտքին, երեւակայութեանը. հօգիին: Արդէն այդ նորափէպը, «Սարբուռն Տղան», ի՛նչ է անկէ դատ: Մտնի մէջ ստուեր, Գեղք որ ստուեր կ'ըմբռնենք լոյսի միայն հակադրութեամբ, Զարգարեանի համար ի՛նչ

! Յե «Մտն», Հարթութեամբ. — Թե ց, — Մարտ 1902: